
TATJANA FILIPOVIĆ RADULAŠKI

FOLKLOR I USMENA KOMUNIKACIJA

NARODNA UMJETNOST. IZVANREDNI
SVEZAK, ZAGREB, 1981.

Tokom prošle godine izašao je specijalni broj poznatog i veoma priznatog godišnjaka Zavoda za istraživanje folklor iz Zagreba posvećen problemu folklor posmatranog sa stanovišta usmene komunikacije. Ovaj broj „Narodne umjetnosti” rezultat je dugogodišnjeg nastojanja redakcije da okupi eminentne svetske saradnike sa različitih polja istraživanja folklor postavljajući im zajedničko pitanje: Da li je direktna usmena umetnička komunikacija primarni kriterij za konceptualizaciju folklor? Da, ne, ili... Opšti je zaključak iz prispelih tekstova da je „poslednjih godina postignut zapažen uspeh u objašnjavanju folklor koji se definiše kao 'umetnička komunikacija u okviru malih grupa', ili kao 'prirodna, neposredna umetnička komunikacija' i sl.” čime se naglasak prenosi sa kolektivnog, anonimnog i tradicionalnog, klasičnih kriterija u folkloristici, na komunikativni aspekt folklor, uz insistiranje na umetničkom procesu koji se opire pozitivističko-scientističkoj analizi. Shvatanje folklor kao usmene umetničke komunikacije pokreće i niz novih pitanja, npr: da li se tekstovi sa folklornim temama koji ne predstavljaju precizan literarni zapis direktne komunikacije mogu smatrati folklorom; da li neki savremeni tekstovi pripadaju folkloru iako su isključeni iz direktnog komunikativnog procesa činjenicom da su već zapisani; da li se zahtev za usmenom komunikacijom kao kriterijumom folklornog može prihvatiti jedino za folklorna dela čije žanrovske osobine dopuštaju usmeno prenošenje; da li se princip mutatis mutandis odnosi i na narodnu muziku, igre, pozorište ili narodne običaje i kako se sa ovog stanovišta mogu posmatrati materijalni predmeti narodne umjetnosti. Posebno je zanimljivo pitanje o onim vrstama komuniciranja, ni usmenim ni folklor-

nim, koji se javljaju i pod uticajem su okolnosti i sredine karakteristične za folklornu komunikaciju. Postavljeno je i pitanje odnosa između folkloru i različitih vidova folklorizama, dok je zahtev za vrednovanjem fenomena umetničke usmene komunikacije u svetlu masmedija proizašao iz sve češćeg poistovećenja folklornog i masovne kulture.

Osamnaest članaka autora, sa raznih meridijana, sistematizovano je u zborniku, od opšteg problema šta je usmeno, do usko specijalizovanih rasprava o formama narodnog teatra, estetiци recepcije narodnih pesama i sl.¹⁾, što pokazuje i veštinu priređivača da odgovarajućom organizacijom materijala zbornik digne do nivoa dobro strukturirane monografije, posvećene pitanju odnosa folkloru i usmene komunikacije.

Definisanje pojma „usmeno” se logično nameće pri svakom pokušaju razmišljanja o folkloru kao umetničkoj usmenoj komunikaciji i podrazumeva određivanje vidova usmenog komuniciranja, koji su se tokom kulturne istorije menjali u zavisnosti od obima i vrste prenošenih informacija, etičkih, gnoseoloških i aksioloških, ali datih sa određenom estetskom dimenzijom. U kontekstu ovakvog određivanja pojma usmenog, jedan od autora H. Bausinger, dolazi na ideju da se televizija može posmatrati kao savremeni folklorni fenomen. U prilog ovom razmišljanju ističe nekoliko bitnih momenata, zajedničkih i folkloru i televiziji kao što su difuzija informacija, aktuelnost, nepovljivost, učešće interpretatora bez koga je folklorna komunikacija nemoguća, pripovedača, komentatora, pevača, glumca, igrača, bez kojih je i televizijska realizacija nezamisliva, i odnos novog prema tradicionalnom, pozitivan ili negativan, ostvaren kroz proces uzajamnog menjanja i usaglašavanja.

Moćni savremeni masmedij — televizija ima vrlo izraženu komunikacionu dimenziju kojom se preko aktuelnih informacija, nesumnjivo,

¹⁾ Sadržaj: H. Bausinger, Usmeno; H. Strobach: Direktna usmena komunikacija kao kriterij za određivanje suštine folkloru; Dan B en Amos: Kulturni medijatori folkloru; Maja Bošković-Stuli: Usmeno pesništvo izvan svog izvornog konteksta; G. Battista Bronzini: Usmena kultura kao narodna kultura: manje i više; Dunja Rihtman-Augustin: Grupna kultura i usmena komunikacija; R. D. Abrahams: U i izvan izvođenja; Tekla Dömötör: Definicija narodne drame u folkloru i teatrologiji; Ivan Lozica: Teatarske norme i usmena komunikacija; F. A. Dubinskas: Ritual na sceni: folklorno izvođenje kao simbolička radnja; R. March: Folklor, tradicionalno ekspresivno ponašanje i tradicija tamburice; B. Beneš: Folkloristika u Čehoslovačkoj; J. Jech: Direktna i indirektna komunikacija u folklornoj prozi; O. Sirovatka: Pisani oblici folkloru; D. Simonides: Može li postojati pisani folklor; J. S. Miletich: Usmena književnost i „pučka književnost”: ka žanrovskom opisu srednjovekovne španske i drugih pripovedačkih tradicija; H. Jason: Književni dokumenti prošlosti i njihov odnos prema folklornoj književnosti A. Berisha: Jedan problem narodnog pesništva u svetlu estetske recepcije.

stvaraju, izgrađuju ili dopunjuju savremena shvatanja i društvene mitologije u najrazličitijim oblastima čovekove delatnosti.

Pitanje da li je direktna usmena komunikacija kriterij za određivanje suštine folklor zaoštrava se prilikom razmišljanja o savremenim masovnim medijumima uopšte, pored pomenute televizije, o radiju, gramofonskoj ploči, magnetofonskoj ili video kaseti. Širenjem i prenošenjem folklornih tvorevina, stvara se ili održava tradicija kao potreba za kolektivnim pamćenjem shvaćenim u lotmanovskom smislu, ali se ta tradicija i menja kroz nastanak savremenog folklor zasnovanog na aktuelnoj sadržini, estetski uobličenoj i percipiranoj. U nauci o folkloru opšte je prihvaćeno mišljenje da folklorno delo pored estetske ima i funkcionalnu dimenziju; definicija folklor kao umetničke komunikacije u okviru male grupe povezuje se sa etimologijom same reči folk lore koja podrazumeva spoznaju ili znanje naroda (lore of the folk). U umetničkoj usmenoj komunikaciji neodvojivi su izvođač i tekst, izvođač kreira, odnosno rekreira tekst, pesmu ili muziku i bitnom odlikom folklor se s toga može smatrati izvođenje (performance) kao potreban uslov za egzistenciju folklor uopšte. Folklorni izvođač, da bi ga grupa prihvatila kao nosioca umetničke usmene komunikacije, mora, pored posedovanja određenih ličnih osobina, da se pridržava određenih opštih pravila kako bi naglašenom ekspresivnošću i neophodnim formalizovanjem u saopštavanju informacija uspostavio kontakt sa publikom i u procesu umetničke komunikacije ostvario jedinstvo sa auditorijumom. Folklorni izvođač preuzima ulogu i anonimnog autora, i glumca i tumača i učitelja i sudije koji za porotu ima, uopšteno rečeno, celo društvo. Predstavljajući sebe, on u ličnim životnim situacijama i otkrivajući svoja osećanja, istovremeno gradi opštu idealizovanu predstavu konvencionalnih situacija koje publika asocira kroz estetski doživljaj.

Iz funkcionalizma folklor proizašla je dramska forma, kao jedna od najstarijih vidova usmenog komuniciranja, iz ritualne igre i obreda sa strogo kanonizovanim oblikom i preciznim značenjem svakog propisanog akta, pomaljala se pozonišna predstava u kojoj dramska forma gubi magijsku i dobija estetsku dimenziju. U stvorene obrasce, lišene mističnog značenja, koji se sad mogu smatrati folklornim žanrovima, uklapaju se određene aktuelne sadržine, stvarajući nizove folklornih tvorevina. Žanr u folklornom smislu podrazumeva određenu šemu i „očekivanje“, koji postaju opšti i dobijaju estetsku dimenziju u procesu komunikacije između izvođača i publike. Po J. Culleru „žanrovi nisu taksonomske klase, već grupe normi i očekivanja koji pomažu čitaocu da prepozna funkcije različitih elemenata u delu.“

U toku izvođenja, kreiranja folklornog dela mora postojati prećutna saglasnost između izvođača i publike koja potiče iz zajedničkog poznavanja osobenosti određenog žanra, pa se može govoriti o produktivnoj spremnosti izvođača i receptivnoj spremnosti slušalaca. Prvo podrazumeva „poziv na formu“, korišćenje konvencionalnih obrazaca kojima se služi pripovedač i koji su izazov njegovoj kreativnoj energiji spontano usmerenoj ka intuitivno određenoj i prepoznatoj šemi, najprihvatljivijoj za slušaoca, dok drugo pokazuje sposobnost publike da ovaj poziv prihvati, da prihvati obrasce i izvođača, da prošla iskustva situirana u odgovarajuću folklornu formu doživi i prenese u sadašnje iskustvo, određujući ga kao proces razumevanja, participiranja i prosuđivanja onoga što se dešava. Izvođenje se može tumačiti kao veoma stilizovan način interakcije, a prepoznavanje žanrovskih obrazaca ne znači trenutno i jednostavno nizanje poznatih scena koje bi asociirale na manje poznate situacije vezane na lično iskustvo slušaoca. U usmenoj komunikaciji postoji znatna razlika između receptivne spremnosti slušaoca i korišćenih obrazaca; ova dva elementa stupaju u interakciju u samom procesu izvođenja obezbeđujući njegovu otvorenost s jedne, ali i upućujući na izvesna značenja i sugerišući određene poglede, s druge strane. Svaki element formalnog stila u govoru mora izgledati slučajan i kao takav zanemarljiv, mada svako izvođenje insistira na stilskim efektima. Ovo naglašavanje stila, po mišljenju nekih teoretičara, znači prelazak od obične na estetsku komunikaciju koja u žihu pored sadržine stavlja i formu. Jasno je, međutim, da se ovakvim raščlanjivanjem ne objašnjava određivanje folklora kao procesa situiranog u sadašnjosti, kao neke vrste metamišljenja koje daje folkloru interpersonalnu dimenziju. U umetničkoj usmenoj komunikaciji — folkloru, elementi izvođačkog i žanrovskog predstavljaju samo formalne, stilizovane, načine izražavanja i postaju informativna sredstva za postizanje međuljudskog, interpersonalnog kontakta.

Folklor shvaćen kao proces koji se realizuje činom izvođenja uz podjednako učestvovanje i izvođača i auditorijuma, nameće i pitanje da li se zabeležen tekst ili snimljena muzika i sl. mogu smatrati folklornim delom. I danas su najčešće prihvaćeni još u 19. veku priznati kriterijumi za određivanje folklornog karaktera nekog umetničkog dela, koji su podrazumevali, pre svega, anonimnu kolektivnu obradu, direktno usmeno izvođenje i istovremeno postojanje varijanti. Ovakvi kriteriji u celosti su neprihvatljivi, a posebno je diskutabilno poistovećenje folklora sa usmenom komunikacijom na šta je i ukazano na početku ovog teksta. Direktna usmena komunikacija, koja je bila neophodna i jedina moguća za sinkretičku umetnost pri-

mitivnog društva, nije naučnotehničkim razvojem čovečanstva ostala i jedini način manifestovanja folklora, posebno kod onih folklornih žanrova kojima dramska radnja, odnosno dijalog, nisu žanrovska odlika. Kod narodne pesme, pripovetke i onih žanrova kod kojih slušalački auditorijum ima prividno pasivan odnos prema izvođaču, komunikacija se odvija jednosmerno, od izvođača prema publici, i svaki zapis takvog teksta ili muzike predstavlja po jednu varijantu datog sižea. Na savremenom kulturnom nivou može se govoriti o folklornoj tradiciji današnjice koja kao svoj komunikativni vid ima pisanu reč.

Razgraničavanje folklora i umetničke književnosti jedno je od često postavljenih pitanja sa više ili manje uspešnim odgovorima, a definisanje estetskog kao ključnog problema, najčešće se svodi na određivanje tipičnih formi. Amerikanac Franc Boas u svom delu *Primitivna umetnost* podvlači „postojanje prisnog odnosa između tehnike i osećanja lepoga” čime pokušava da povuče granice između umetničkog i zanatskog. U umetničkoj kreativnosti društava sa naglašenom tradicijom kroz poimanje položaja umetnika i homologije odnosa između kosmologije, socijalne strukture i umetnosti ne može se jasno odrediti niti vrednovati ni estetski rečnik ni hijerarhija normi. Neki teoretičari objašnjavaju umetničku dimenziju folklora preko izvesnih društvenih koncepata, na osnovu kojih se određena čovekova aktivnost naziva umetničkom i u tom smislu određuju kulturne posrednike — medijatore. Sa tog stanovišta utvrđivanje konteksta neophodno je za otkrivanje značenjskih ravni u folklornom delu, a njegova istorija prvenstveno se može otkriti putem saznavanja konteksta već oformljenog integralnog dela koje je nastalo iz prošlog komunikativnog kontakta. Sagledavanje konteksta dolazi aposteriori, kao analitički čin nad stvorenim folklornim delom. Izvođenje predstavlja drugi kulturni medijator koji podrazumeva komunikacije govorom, plesom, muzikom i sl. i znači mogućnost umetničkog manifestovanja kroz koje se tradicionalni materijal predstavlja na nov način i postaje ponekad transcendent uobičajenom poretku stvari. Izvođenje objedinjuje tradicionalno spoznanje, imaginaciju i umetničko iskustvo, i smešteno je u vremenske, prostorne i društvene okvire, od kojih svaki okvir podrazumeva određene simboličke pokazatelje i interpretativne ključeve čije se značenje otkriva kroz komunikativni proces. Kontekst i izvođenje posreduju između stvarnosti i koncepta umetničkog, dok vremenski, prostorni i socijalni okviri sugeriraju značenjske ravni folklornog dela, odnosno svakog njegovog izvođenja. Okvir, koji neki teoretičari izjednačavaju sa formom, lako i brzo se menja i uticajem na način komuniciranja može da transformiše neumetničko u

umetničko i postane činilac za određivanje umetničke dimenzije u komunikaciji. Kulturni medijatori grade potku folklora, neophodnu za razumevanje i izučavanje folklornog fenomena u svetlu usmene umetničke komunikacije, ali ne i za spoznavanje njegove metastrukture.

Mogućnosti istraživanja i domišljanja odnosa između folklora i direktne usmene komunikacije čine se neiscrpnim i neomeđenim, posebno u ravni savremenih folklorističkih teorija kojima je zajednička izvesna pozitivistička orijentisanost u kulturološkim sagledavanjima, izvedena na štetu određivanja umetničke suštine folklora. Ovaj utisak nastao je, možda, zbog jednostranosti postavljenog zahteva da se odredi komunikativni aspekt folklora, pa su stoga vršena šira sociopsihološka istraživanja prilikom kojih je kategorija estetskog potisnuta u drugi plan. Nepravедno bi, međutim, bilo ne odati priznanje autorima i sastavljačima zbornika za uloženi trud i ozbiljan pristup jednoj tako zamašnoj i mnogoznačnoj temi kakva je proučavanje folklora sa stanovišta usmene komunikacije, koja predstavlja ako ne najbitniju karakteristiku, a ono jedno od suštinskih obeležja najvećeg dela folklornog stvaralaštva. Činjenica da su tekstovi u Zborniku štampani na svetskim jezicima, engleskom, nemačkom i italijanskom, pokazuje nastojanje redakcije da prevaziđe jezičke barijere svojstvene kulturama malih naroda, i omogući direktan prodor teksta, bez posredstva prevodioca, u najšire krugove istraživača i teoretičara — folklorista. Za jugoslovenske naučnike Zbornik će biti štampan i na srpskohrvatskom kao redovni 19. broj „Narodne umjetnosti“.